

DANSK KIRKETIDENDE

10/95

Fredag d. 12. maj 1995
147. årgang

Sandhedens ånd

4. søndag efter påske. Joh. 16.5-15

Det hører til den menneskelige erfaring, at forladthed giver styrke. Ene gør stærk, hedder det. Og selvom dette ofte siges om den ensomt kæmpende helt, der står alene mod resten af verden, så gælder det dog mest i den daglige erfaring. I det ganske dagligdags liv.

Men det er en dyrekøbt erfaring at forladthed giver styrke, tag ikke fejl af det. Den er ikke let tilgængelig. Den forudsætter netop forladtheden, ensomheden og tabet af det, man før var forbundet med. Og alt dette er i sig selv ingen styrke.

Ved Jesu bortgang blev disciplene ladt ene tilbage. At det i første omgang langfra var en styrke, vidner historien tydeligt om. Svig og frafald var følgerne. Mismod og fortvivelse. Knuste forhåbninger. Deres styrke som disciple havde ligget i mesterens nærvær. Kun sammen med ham var de dem, de var. Uden ham var de intet. Sådan følte de det. Sådan oplevede de det. Da Jesus forlod dem havde de ingenting tilbage. Forladte børn var de.

Forældreløse børn. Svaghed var deres navn. Men det mærkelige var, at dermed blev de i en anden – og i egentlig – forstand sig selv. Ganske vist svage, ganske vist mismodige, men sig selv som netop svage og mismodige. Ja, i grunden er det slet ikke så mærkeligt, det er nok så almindeligt. Det er i grunden ethvert barns og menneskes erfaring af pludselig at skulle stå på egne ben, handle på egne vegne, at skulle leve og virke selv. Det er øjeblikket, hvor virkeligheden bliver virkelig og barnet i sandhed lærer sig selv at kende.

Men det betyder ikke, at barnet dermed skaber sig selv og sin egen verden. Nej, barnet bliver til ud af noget foreliggende og konkret. Barnet konstruerer ikke en ny virkelighed, men overtager alt det givne, også det mistede og det tabte – samt ensomheden og forladtheden. Og i dette smertefulde øjeblik bliver barnet sig selv.

Om disciplene i Jerusalem skriver Søren Kierkegaard i en optegnelse:

INDHOLD:

Sognepræst Søren Holm, Flødstrup:
4. søndag efter påske.

Hans Hauge: SET HERFRA:
Efter 5. maj

Forstander Ove Korsgaard:
Hånd og mund – det er det hele.

Prof.dr. theol. Svend Holm-Nielsen, Skodborg:
Dødehavsrollerne er genopstået.

Pastor em. Jens B. Olsen, Arden:
Hørt siden sidst.

Korrekturlæsning

Præst Anders Holmberg, Århus:
Kortreplik till Benny Grey Schuster

Annonce.

Hånd og mund – det er det hele

Af Ove Korsgaard

Ånd med støv og støv med ånd
har dog hver sin egen vis
Som med munden kappes hånden
Om at vinde livets pris:
»Hånd og mund« det er det hele
Men indbyrdes de som dele
Vekselvirke underlig

(N.F.S. Grundtvig)

»Hånd og mund« er en poetisk formulering, der hører til Grundtvigs yndlingsudtryk. Måske er det den mest brugte metafor i hans forfatterskab. Hvorvidt der ligger mere end poesi – om der også ligger (neuro)psykologi – i den tætte forbindelse, Grundtvig knytter mellem hånden og munden, er det spørgsmål, der er udgangspunkt for denne artikel.

At der er en intim sammenhæng mellem hånd og mund, ved enhver mand, der har kysset en piges hånd, siger Grundtvig. Han ser ligeledes forbindelsen i det forhold, at barnet sædvanligvis prøver på at putte det i munden, som det får i hånden. Det viser nemlig, at den »følelse der udvikler sig i hånden, allerede spiller på læberne, og søger sin forklaring på tungen.« (Grundtvig 1983).

Grundtvig er utrolig optaget af ordet. Der er ingen tvivl om, at Grundtvig betragter det levende ord som det højeste energiniveau i menneskelivet. Det er der, vi har det tydeligste billede af den guddommelige skaberkraft. Eller rettere sagt: i det levende ord er der en forbindelse mellem Gud og mennesket. Det gudsbilledlige i mennesket er for Grundtvig knyttet til ordet. Ja, ordet er det gudsbilledlige. Det er sproget, der giver mennesket en særstilling i verden. I den sprogskabte virkelighed har mennesket del i en verden, fælles med Gud.

Grundtvig betonede ordet; at han også var særdeles optaget af hånden, er ikke kendt i samme grad.

Om hånden har Grundtvig skrevet mest indgående i artiklen »Om Mennesket i Verden«, som er fra tidsskriftet »Danne-Virke« 1817. Artiklen er et udkast til en sjælelære

eller psykologi. Dog ikke en psykologisk redegørelse, hvis man ved »psykologi« forstår en systematisk iagttagelse af menneskers adfærd, deres reaktioner på stimuli o.l. En hovedtese i moderne psykologi er »en psykologi uden sjæl«. Grundtvig er ikke moderne, men derimod mere i overensstemmelse med den oprindelige betydning af ordet »psykologos«, der betyder »sjæle-lære«.

For Grundtvig er mennesket indfældet i tre forhold, nemlig »Forholdet til hvad vi kalde: Legem, ånd og os selv.« Hvad Grundtvig på dette sted kalder »os selv« kalder han også for »sjælen« eller »selvbevidsthed«. Ånd er altså ikke det samme som sjæl. De tre led er heller ikke sideordnet. Ånd og legeme indgår hver for sig i den menneskelige helhed, hvorimod sjælen er det, der siger »jeg« til sig selv, det normale menneskes bevidsthed om at være til som selvstændig person.

I modsætning til Descartes, der betragter kroppen som en maskine, som kan forklares ved hjælp af matematikken, er legemet for Grundtvig ingenlunde det letteste at bestemme i en samlet antropologi. Tværtimod. Legemet er det dunkleste, det der mindst og sidst lader sig forklare, siger han. Selv den, der sidder inde med tidens samlede fysiske og matematiske kundskaber, vil ikke kunne give en udtømmende beskrivelse af legemet, thi at undersøge legemet naturvidenskabeligt er langt fra det samme som at forklare det levende legeme.

En naturvidenskabelig undersøgelse forudsætter nemlig nødvendigvis en opdeling af legemet i dets forskellige bestanddele. Grundtvig afviste ikke, at man kunne få et dybere kendskab til legemets forskellige dele ved at opskære og sønderlemme lig, men han afviste, at man på den måde får blotlagt helheden.

Grundtvig fremsætter den formodning, at barnets sansemæssige udvikling er en gentagelse af sansernes udviklingshistorie i dyreriget.

At se en analogi mellem det enkelte individs udvikling og menneskehedens udvikling er en bærende ide hos Grundtvig. En sådan tanke er han langt fra alene om. Den stammer fra antikken og er meget fremtrædende i romantisk historiefilosofi; den findes også i Jürgen Habermas' bog *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* (1976), hvor forfatteren bruger Jean Piagets udviklingspsykologi som nøgle til forståelse af den menneskelige verdens opståen og samfundets og kulturens logiske udvikling. Grundstrukturen i Grundtvigs romantiskpsykologiske udviklingstanke bygger på en analogi mellem det store og det små, mellem det kollektive og det individuelle. Også når det gælder sansernes udviklingshistorie.

Hos mennesket er der ifølge Grundtvig intet nyt i forhold til dyrene, og alligevel har mennesket en særstilling, idet sanserne spiller sammen på en mere fuldstændig måde end hos dyrene. Denne forening i mennesket af, hvad der er delt ud mellem dyrene, betyder at legemet rummer særlige egenskaber. Disse egenskaber kommer til udtryk i »Legemets evne til forestilling og begreb om sig selv.« Grundtvig tillægger her legemet evnen til at tænke; legemet formår med tanken at omfatte sig selv. Der indgår således en psykologisk kategori i hans beskrivelse af det legemlige.

Legemets evne til at begribe »sig selv« er hos Grundtvig ikke en udskilt »substans«, men en organisatorisk egenskab, altså en egenskab knyttet til et særligt arrangement af de stofflige dele.

Det afgørende i denne sammenhæng er imidlertid, at legemets evne til at begribe »sig selv« for Grundtvig på det nøjeste hænger sammen med håndens evne til at gribe.

Når vi ser på sanserne, siger Grundtvig, »da må hænderne straks tildrage sig vores opmærksomhed, ikke alene som et sanseredskab der står på grænsen af en vis selvstændighed, er på en måde udenfor legemet, kan i en vis afstand ligesom nøde ting til at lade sig sanse, og kan sanse det *hele legeme*, men og som redskab for den mest udviklede sans, den, uden hvilken sansningen ikke kan fuldendes, give fuld sikkerhed og bestemte

forestillinger; thi sansningen som begynder som en dunkel, ubestemt følelse ved berørelse, slutes åbenbart i hånden med den klareste og bestemteste følelse, med den virksomme blevne følelse: befølelse.«

Ifølge Grundtvig er der et hierarki i sansverdenen. De andre sanser har ikke samme sikkerhed i sig som håndfølelsen, thi »hvad der er håndgribeligt det er så virkelig tilstedes som legemet selv.«

For Grundtvig er der hånden til forskel mellem mennesker og dyr. At dyret ikke har legemets evne til selvbevidsthed, hænger nemlig sammen med, at intet dyr har en forlab – et »hånd-tag« – som mennesket. Hos intet dyr har man »fundet et redskab for følelsens sans, der kan gøre håndens tjeneste.« Nærmest ved er slangen og elefanten! Elefantens snabel er det tætteste, man i dyreriget kommer en forening af hånd og mund, hvilket gør elefanten til et af de klogeste og mest selvbevidste dyr!

Det er ved håndens hjælp, at mennesket rejser sig over dyrene. Hvad vi kan erfare er, siger Grundtvig, »at hånden ... er til sikker sansning et umisteligt lem, og at een fugl i hånden, ikke alene for nydelsens skyld, men også for kundskabens skyld, er bedre end ti i luften, eller med andre ord, at hvad man kan tage og føle på, er ligesådan til som vort egen legeme, hvilket vi ingenlunde kan sige om alt, hvad vi ser og hører. Fremdeles må vi agte, at det først er ved hånd-tag, vi er i stand til at sanse vort hele legeme og overbevise os om dets sammenhæng, den egenskab der skiller legemer fra skygger, så det er følelsens sans vi skylder begreb om os selv.«

Det er vigtigere end det måske synes ved første øjekast, skriver Grundtvig, thi her står vi ved det punkt, »hvor mennesket rejser sig over dyret.« For Grundtvig er hænderne, håndfølelsen og berøringen af største betydning for udvikling af jegfølelsen, af »den fornuftige selvbevidsthed.«

Det er den elementære erfaring af sit legemes virkelighed, der er udgangspunktet for al sand erkendelse og udvikling af den menneskelige forstand og selvbevidsthed. Mennesket har som naturskabning intet nyt i forhold til dyrene, »kun en forening af alt som

det i den højeste grad findes delt mellem dyrene, og at det er i denne forening og den derved mulige fuldstændige sansning, legemets selvbevidsthed udspringer på erfaringens vej og avler menneskeforstand.«

»Om Mennesket i Verden« er det nærmeste, Grundtvig kommer udformningen af en psykologi. Umiddelbart skulle man tro, at det psykologiske hos Grundtvig ville være knyttet til hans pædagogiske overvejelser, idet det pædagogiske og psykologiske i dag indgår i en særdeles intim forbindelse. Det er imidlertid ikke tilfældet. I sine skoleskrifter argumenterer han ikke først og fremmest psykologisk, men det betyder på ingen måde, at hans psykologi, som den er antydet i »Om Mennesket i Verden«, er opgivet. Tværtimod trækker han livet igennem på, hvad han formulerede psykologisk og filosofisk i »Danne-Virke«-skrifterne.

Hånd-arbejde som dannelse

Hvordan placerer Grundtvig hånden i skolen? Det kommer bl.a. til udtryk i en dialog, som Grundtvig skrev i 1838, hvori der indgår en magister og en naturforsker, en bonde og en forfatter, som er Grundtvig selv. Magisteren fremhæver latinens betydning i dannelsesprocessen, naturforskeren matematikken, forfatteren modersmålet og praktisk arbejde. Bonden stiller de rigtige spørgsmål.

At gøre latin eller matematikken til den bro, som man skal over for at opnå dannelse afvises skarpt af Grundtvig. Det er derimod afgørende »at lade sine børn lære noget nyttigt hånd-arbejde,« siger Grundtvig.

Børn skulle lære at bruge deres hænder. Også på højskolen skulle eleverne møde det praktiske livs fordringer. I en anden dialog »En sød drøm« fra 1837, som er en fremtidsvision af folkelivet i midten af det 20. århundrede, møder Grundtvig ved Sorø en ungersvend, der fortæller ham om prøve-stenen. Grundtvig spørger forundret, hvad det er for noget, og ungersvenden forklarer, at det er navnet på værkstederne, hvor de nye opfindelser skal igennem »skærsilden«, og hvor de unge karle, der har lært at gøre noget med deres hænder, kan tjene føden, mens de studerer ved højskolen. Grundtvig udtrykte sin

samtids (og nutidens) opfattelse: »Tjene føden med hænderne, mens man studerer! Fustentast.« Men ungersvenden ler ad ham og siger, at »folk har engang været så dumme at tro, et godt hoved lod sig kun forene med slette håndværker.« Men det er der ifølge ungersvenden ingen, der tror på længere.

Grundtvig lod det ikke blive ved drømmen og visionen. Da sønnerne Johan og Svend kom i konfirmationsalderen satte han dem i henholdsvis bogbinder- og snedkerlære – vist meget mod moderens ønske. De skulle lære at bruge deres hænder og få respekt for det praktiske liv.

Hverken Johan eller Svend skulle *uddannes* til en livsstilling som håndværker, men ved at bruge deres hænder og krop fik de en hensigtsmæssig *dannelse*.

»Til mine sønner« er et digt Grundtvig skrev i 1839. Heri giver han Johan og Svend følgende råd:

Derfor lære eders hænder

Hvad jer tækkes bedst til gavn.

Grundtvigs syn på hånd-arbejde som dannelsesmiddel ligger i forlængelse af traditionen fra John Locke og Rousseau, hvor ordet »husflid« bruges om håndværksarbejde, der ikke er direkte erhvervsrettet, men et led i opdragelsen.

Denne brug af hånd-arbejde i opdragelsen bryder frem sammen med den begyndende industrialisering, hvormed arbejdet efter hånden forandredes fra konkret til mere abstrakt arbejde.

Ordet er den krans, der kroner værket

Hvordan forholder Grundtvigs tanker sig til nutidige teorier inden for neurologi, psykologi, filosofi? Her skal kun gives nogle antydninger, en nærmere undersøgelse må vente.

Inden for neurologien har man længe vidst, at der er en nøje forbindelse mellem håndens og talens funktion. Den nyere hjerneforskning har imidlertid forøget denne viden betragteligt. Udforskningen af hjernens struktur peger tydeligt på en forbindelse mellem håndens og talens funktioner. Man har f.eks. påvist, at der hos det højre-håndede barn i løbet af de to første leveår sker en

forøget vækst af det motoriske taleområde i venstre hjernehalvdel, mens det hos det venstre-håndede barn sker i den højre hjernehalvdel. Man har ligeledes erfaret, at træning af finmotorikken indvirker på modningen af talens motoriske område i hjernen.

Ud fra en undersøgelse af sammenhænge mellem børns motorik og sprog konkluderer den russiske forsker L.V. Fomova, at talen altid er ligefrem proportional med udviklingsniveauet af fingrenes finere bevægelser, hvilket ikke altid falder sammen med udviklingen af den almene motorik.

Når forbindelsen mellem motorik og sprog skal belyses, er det derfor nødvendigt at foretage en højere bestemmelse af det motoriske system. Udviklingsmæssigt kan man skelne mellem to lag i det motoriske system: det mediale, som er det ældste, og det yngre laterale system. (Disse benævnelser hænger sammen med systemernes lokalisering i rygmarven). Det mediale system tager sig især af bevægelser og balance, hvorimod det laterale system tager sig af manipulation, d.v.s. den motoriske handling, hvormed man undersøger og håndterer objekter. Begge systemer har således den motoriske funktion tilfælles, men de adskiller sig fra hinanden på afgørende måde.

Hvor bevægelse er karakteristisk for alle dyrearter, er manipulation især karakteristisk for visse abearter og mennesket. Manipulation er først og fremmest knyttet til brugen af hænder og fingre, men også fødder og mund. Og netop disse områder har hos mennesket flest forbindelseslinjer til hjernen, hvilket fremgår af den berømte »homunculus«, der viser i hvilke proportioner kroppens dele er repræsenterede i hjernebarken. (Miller).

Manipulation er ensidigt betragtet finmotorik, men den er imidlertid mere end det. Ifølge Kjeld Fredens er manipulation også udtryk for en erkendelsesproces. »Taler man om en sammenhæng mellem motorik og sprog, kan man her vise, at manipulation er en form for tænkning og dermed en forudsætning for sprogudvikling.« Cortex er både finmotorik og tale. Når hånden gestikulerer, taler den også (Fredens).

Russeren Koljtsova henregner ligefrem

hånden til taleapparatet. Hånden rummer ikke kun nøglen til sproget: hånden er nøglen.

At hævde at hånden danner bro mellem krop og sprog – er klart i modstrid med den almindelige – cartesianske opfattelse, at kroppen er et, sproget og psyken noget andet. Men det er ikke i modstrid med Grundtvigs opfattelse. Man kan ikke undgå at blive slået af, hvor stor lighed der er mellem de omtalte teorier og Grundtvigs syn på hånden.

Det var den russiske psykolog Lev Semenovich Vygotsky, der i mellemkrigstiden blev banebrydende for disse tanker.

Vygotsky vendte ofte tilbage til tesen om, at »hverken den tomme hånd eller intellektet som sådan er meget værd« (Vygotsky 1971). »Den tomme hånd« er ifølge Vygotsky et rent »naturvidenskabeligt begreb«, – »intellektet som sådan« et rent åndeligt begreb. Og hverken det ene eller andet kan være grundlaget for en videnskabelig psykologi, siger Vygotsky.

Han vendte sig på den ene side mod den rent behavioristiske opfattelse, der har fundet udtryk i formlen: tænkning er sprog minus lyd; og på den anden side mod den ekstremt idealistiske opfattelse, efter hvilken tanke og ord er fuldstændigt uafhængige fænomener. Ifølge Vygotsky har begge disse teorier et fælles udgangspunkt: de er principielt antihistoriske. Selv slår han til lyd for en historisk psykologi.

Hvad der var i begyndelsen er centralt for enhver filosofisk og historisk refleksion. Vygotsky accepterede fuldt ud læresætningen: »I begyndelsen var handlingen«. Men dermed er alt ikke sagt, siger han selv på sidste side i den bog, der kom til at slutte hans forfatterskab. Han overvejer her forbindelsen mellem de to klassiske begyndelser: handlingen og ordet. »I begyndelsen var ordet« – disse bibelord besvarede Goethe med Fausts stemme: »I begyndelsen var gerningen«, idet han dermed ønskede at værdiforringe ordet«. Men i sammenligning med de højeste udtryk for handling repræsenterer ordet for Vygotsky et højere trin i menneskets udvikling. »Ordet var ikke i begyndelsen. I begyndelsen var gerningen. Ordet ligger nær-

mere ved udviklingens afslutning end ved dens begyndelse. Ordet er den krans, der kroner værket.« Siger Vygotsky. Grundtvig kunne have sagt det samme.

Jeg har to hænder, derfor ved jeg

Ingen filosof har adskilt »hånd og mund« så radikalt som Descartes. Hans forestilling var, at dyrene og menneskenes krop tilhører den ydre verden; kroppen kan betragtes som en maskine og forklares ved hjælp af matematikken. Dyrene fraskrev han enhver psykisk virksomhed, men måtte dog tilskrive mennesket en sådan. Imidlertid behøver man ikke at inddrage psyken i en beskrivelse af kroppens bevægelser, dertil er matematikken tilstrækkelig. Hvilken forbindelse, der er mellem det fysiske og psykiske efterlader Descartes som et uafklaret problem.

Descartes bygger sin filosofi på en grundlæggende tvivl om sanseindtrykkenes gyldighed. Sanserne snyder, fører på afveje og giver ingen sikkerhed for sand erkendelse. »Måske er vore hænder og hele vor krop slet ikke sådan, som vi ser dem«, siger Descartes (Gebauer 1984). »I sidste instans kan vi forstille os, at vi overhovedet ikke har nogen hænder, øjne, kød, blod, sanser, men at vi kun på selvbedragerisk vis tror, at vi har alle disse ting. Han går så langt som til at sige: »Jeg nægter absolut, at jeg er en krop«. Tvivlen på sanserne får Descartes til at drage den berømte konklusion. »Jeg tvivler, altså er jeg.« Hans påstand er, at han ikke er en legemlig person, men en tænkende person, som kun erkender gennem ren »fornuft« og ikke gennem sansning.

Som så mange andre før ham spurgte den ældre Wittgenstein også, om ikke der gives anden sikkerhed end Descartes': »Jeg tvivler, altså er jeg.« Wittgenstein svarede: Jo, der er sikkerhed i sætningen: »Det er een hånd, og det er en anden« (Gebauer 1984). At jeg har mine hænder er imidlertid ikke en sikkerhed, der bygger på empiriske undersøgelser, ej heller en sikkerhed, der kan uledes af rationelle argumenter, nej, det er en sikkerhed, som er knyttet til den kropslige handling, siger Wittgenstein.

Den kendsgerning, at jeg har to hænder er

etableret gennem hændernes brug, øjet har ikke bidraget noget væsentligt til denne verificering, siger Wittgenstein. Det, der konstituerer denne sikkerhed, er den kropslige handling, som han betragter som selve grundlaget for alt andet. Sikkerhedens sidste instans er handling.

Tænkning begynder ikke med tvivl, men med sikkerhed, nemlig den sikkerhed, der ligger i hænderne. Det er den basis, der ifølge Wittgenstein bærer hele huset. Han ændrer Descartes' sætning til: »Jeg har to hænder, derfor ved jeg.«

Mens Wittgenstein lægger vægt på handlingen, fremhæver Grundtvig erfaringen som det afgørende i forbindelse med hænderne. For Grundtvig er det den grundlæggende erfaring af sit legemes virkelighed, der er udgangspunktet for al sand erkendelse.

Der synes også at være tanker inden for den nyere »kognitive semantik«, der kan kaste nyt lys på Grundtvigs betoning af vekselvirkningen mellem hånd og mund. Ifølge to af dens talsmænd, George Lakoff og Mark Johnson, er sproget i høj grad kropsligt forankret og kroppen det vigtigste instrument til forståelse af måden, vi danner begreber på. Når det gælder begreber, der f.eks. har at gøre med nederlag, orienterer de sig omkring kroppens berøring med jorden: »Jeg føler mig langt nede«, »jeg er nedtrykt« o.s.v. Ligeledes tænker vi uden videre ånden som om den var en krop. Vi taler om, at erkendelsen »indser« noget, som om den havde øjne, vi taler om, at blive »oplyst«, som om fornuften var en art lyskilde, vi taler om at være »lydhør« over for argumenter, som om ånden havde ører o.s.v. (Stjernfelt 1992).

Hånd og mund

Ifølge professor Åge Henriksen er det et ejendommeligt træk i Grundtvigs erfaringsverden: »at det han modtager som noget, der har et åndeligt indhold, samtidig har en organisk fremtrædelsesform som spor i hans tanners strøm, som en vederkvægende strøm, der cirkulerer i hans krop, som en lyd, der dukker op i hans indre. Jeg vil godt kalde det religiøs realisme og tage ordet i den betyd-

ning, at for Grundtvig (og for andre) kan det se sådan ud, at hvad der ikke i vores krop er organ for, hvad enten det så er guder eller djævl, kommer os ikke ved. Den eneste erfaringsbasis, vi har, det er organismen og hvad den kan præstere af antenner« (Henriksen 1983).

For Grundtvig er der en organisk forbindelse mellem »hånd og mund«, mellem at beføle og begribe, mellem krop og sprog. Hånd og mund hænger sammen på en måde, så den ene ikke kan være den anden foruden. Men der er også tale om et niveauskifte fra håndens griben til sprogets begriben. Hvad hånden sanser og føler er tale uden ord, der venter på at blive artikuleret i ord.

Ifølge Grundtvig beror sprogets kraft og mening imidlertid på konkrete sanselige erfaringer. Ordet kan kun begribe, hvis det står i forbindelse med håndens griben, ordet kan kun være levende, når det er knyttet til det sanselige, kødelige og organiske liv.

Fra håndens griben til sprogets begriben sker der imidlertid en bevidsthedsmæssig opstigning. Det talte ord er derfor det vigtigste sprog til at begribe verden. Det har nemlig den højeste grad af bevidsthed knyttet til sig.

»Hånd og mund« får sindbilledlig betydning hos Grundtvig. Den skarpe grænse mellem kroppen og kosmos fortoner sig ude i fingrene. Og grænsen mellem Gud og mennesket er i ordet »et levende gærde.« På en vis måde gentager håndfølelsen sig i ordet. Ligesom hånden sanser og beføler, sætter ordet ved hjælp af luften molekyler i bevægelse, som på en usynlig, men ikke usanselig måde berører den anden person. Og sproget forudsætter jo to personer.

For Grundtvig er »hånd og mund« således mere end en poetisk formulering. Det er et radikalt opgør med den europæiske tradition, der bygger på Descartes.

Informationssamfundet

Som afslutning en henvisning til, at ligesom der med industrisamfundets udvikling skete ændringer i de samfundsmæssige vilkår for erfaringsdannelse, sker der også med informationssamfundets fremvækst dramatiske ændringer.

Nogle erfaringer gøres gennem praktisk arbejde. Vi gør her erfaringer gennem en hånd-gribelig beskæftigelse med materialet i omverdenen, hvilket bevirker, at forståelsen og indsigten er uløseligt forbundet med den samtidige sanselige fornemmelse for tingene. En enhed af indsigt og indtryk, som også kan kaldes en autentisk erfaring (Larsen 1983).

Andre erfaringer gøres på en anden måde. Det er f.eks. de erfaringer, som andre har gjort, og som man får forklaret. Det kan også kaldes en autoritativ erfaring. Disse erfaringer kommer ikke gennem kroppens motoriske arbejde, men gennem tale og tekst, tal og symboler.

I ethvert menneskes daglige liv vil det være muligt at gøre både autentiske og autoritative erfaringer.

Det helt afgørende er imidlertid, om man samfundsmæssigt befinder sig i en situation, hvor man overvejende kun har mulighed for at gøre den ene eller den anden slags erfaringer.

Hvis man næsten udelukkende er henvist til de erfaringer, man kan gøre gennem sit eget arbejde, vil udviklingsmulighederne hurtigt blive begrænsede.

Hvis man omvendt kun har adgang til at gøre autoritative erfaringer, tilegner man sig en mængde abstrakte oplysninger og sproglige færdigheder, uden at de har nogen forbindelse med den konkrete og praktiske virkelighed, man befinder sig i. Også det vil indsnævre udviklingsmulighederne.

TV er sikkert det medium, der mest radikalt distancerer mennesket fra egne konkrete erfaringer – gjort med »hånden«. Med uoverskuelige konsekvenser – for »munden«. Det har uden tvivl afgørende betydning for bevidsthedens karakter, om de billeder som bevidsthedens logik organiseres af, er billeder fra individets eget konkrete liv, autentiske livserfaringer, eller abstrakte og iscenesatte billeder på en skærm.

I det moderne samfund bliver abstrakt arbejde mere og mere udbredt. Det har både en samfundsmæssig og neuropsykologisk dimension.

Det betyder nye udfordringer til skolen.

Skellet mellem det autentiske og autoritative, mellem »det praktiske« og det »teoretiske« er uden tvivl det mest fundamentale skel, som mange ønsker at overvinde. Men måske skal skellet ikke overvindes, men forholdet mellem de to erfaringsmåder overvejes på ny. Der er en dybt rodfæstet tradition for de teoretiske fags overlegenhed over praktiske fag. Men i dag er det sikkert nødvendigt, at det konkrete og autentiske gives lige så megen vægt og lige så megen prestige som det abstrakte og autoritative.

At hånd og mund det er det hele – er uden tvivl nødvendigt at have som udgangspunkt for en god begyndelse.

Litteratur:

Fredens, Kjeld: Upubliceret foredragsmanuskript.

Gebauer, Gunter: *Hand und Gewissheit*. I

Dietmar Kamper und Christoph Wulf: *Das Schwinden der Sinne*. Frankfurt am Main, 1984, pp. 234-260.

Grundtvig, N.F.S.: *To dialoger om Højskolen*. Med forord, efterskrift og noter ved Dan. Ch. Christensen. Holbæk, 1983.

Grundtvig, N.F.S.: *Om Mennesket i Verden*. Med indledning og noter ved K.B. Gjesing. Herning, 1983.

Henriksen, Åge: *Fra digter til reformator*. I *Efterklange*; red. Jørgen I. Jensen og Erik A. Nielsen. København, 1983, pp. 80-92.

Larsen, Steen: *Den arbejdende hjerne*. København, 1983.

Miller, Jonathan: *Vår Sindrika Kropp*. Stjernfelt, Frederik: *Forståelse bundet i, hvad der er betydende for organismen*. Et interview med Mark Johnson. *Information*, 20. nov. 1992.

Vygotsky, Lev Semenovich: *Tænkning og sprog 1-11*. København, 1971.